

Дудник В.М.

Діяльність Київської міської управи у перші місяці фашистської окупації

Серед населених пунктів Європи, які так чи інакше постраждали від фашистської окупації у роки Другої світової війни, помітне місце займає українська столиця. З огляду на розміри заподіяної шкоди¹ природно було б думати, що тема виживання міського населення та функціонування міста в умовах війни поза всяким сумнівом заслуговує на те, щоб бути досконало вивченою. Разом з тим, об'єктивне висвітлення початкового періоду фашистської окупації Києва не займає чільного місця в історії війни і продовжує залишатися маловивченою українськими істориками, а в радянській історіографії – у великій мірі фальсифікованою. Тому метою дослідження є діяльність Київської міської управи на початку фашистської окупації.

За розпорядженням А. Гітлера у завойованій частині України було проголошено встановлення німецької цивільної адміністрації з 17 липня 1941 р., декретом від 20 серпня — адміністративний поділ рейхскомісаріату “Україна” Тому в більшості регіонів між евакуацією органів радянської влади та функціонуванням окупаційної спостерігається часовий розрив тривалістю в середньому десь майже місяць.

Фашистські війська ввійшли в Київ 19 вересня. Перші документи міської комендатури, які стосуються становлення та функціонування окупаційного режиму, господарського життя датуються початком жовтня 1941 р. В них йдеться про запровадження у Києві комендантської години з 18 до 5 год.², обов'язкову реєстрацію населення і видачу посвідчень особи³.

В цей короткий проміжок часу спостерігаються численні спроби самоорганізації української громади⁴, стимульовані

Актом відновлення незалежної Української держави, проголошеному 30 червня 1941 р. у Львові за ініціативи Організації Українських Націоналістів⁵. Хоча у документі про адміністративний центр майбутньої держави не йшлося.

Роль столиці рейхскомісаріату “Україна” фашисти відвели місту Рівне, а Київ став адміністративним центром генерального округу. Нехтуючи значенням древнього міста як української столиці, вони все ж мали підвищену цікавість до її архітектурних пам’яток. За деякими даними А. Розенберг у 1941 р. видав директиву про збереження найцінніших пам’яток світової культури⁶.

Для детального дослідження діяльності Київської міської управи на початку фашистської окупації та об’єктивного її висвітлення варто розмежувати її функціонування від роботи міської окупаційної влади. Хоча управа уже на початку війни працювала під пильним наглядом німецької комендатури, вона проводила незначну самостійну господарську діяльність, яка все-таки забезпечувала нехай і мінімальну експлуатацію пошкодженого міського господарства.

Є підстави допускати, що в управі під керівництвом професора О. Оглобліна працювали громадяни-колабораціоністи, які йдучи на співпрацю із ворогами, все-таки переслідували мету змінити життя мешканців столиці на краще. Призначений фашистами на посаду голови міської управи Києва доктор історичних наук Олександр Оглоблін був корінним киянином, випускником університету св. Володимира, в минулому працював директором Київського центрального архіву давніх актів, професором Київського державного університету ім. Т. Шевченка і співробітником Інституту історії України Академії наук УРСР⁷.

“Київ не тільки своєю історією, славним державним минулим і зруйнованими церквами має нам нагадувати про величні дні українців. Але він і своїм виглядом, своєю формою і змістом мусить бути українським і засвідчувати своє українство. Починаючи від назв вулиць, які слід якнайскоріше

перейменувати, через дух установ і наукових осередків, аж до розмовної щоденної мови між киянами – все мусить мати характер і бути українським,” — такі заклики лунали із сторінок газети “Українське слово” в окупованому фашистами Києві⁸.

Перед міською управою стало нелегке завдання за короткий час привести до ладу хоч частину комунального господарства, систему забезпечення продовольством, щоб задовольнити мінімальні потреби мешканців міста. Тому було оголошено про розподіл хліб для населення по картках⁹. По 200 гр. на добу мав право отримати кожний мешканець столиці, якщо він проживав у Києві до 19 вересня¹⁰.

Для проведення фінансових операцій окупаційною адміністрацією були організовані нові банки. У Києві, крім міського банку, який заснували відразу після утворення міської управи, були створені Сільськогосподарський (для розрахунків в аграрній галузі із окремими виробниками), Українбанк (для обслуговування кооперативних об’єднань) та Торгово-промисловий (для промислових і торгових підприємств)¹¹.

Фінансових вливань потребували всі сфери економіки і в першу чергу енергетична: всі електростанції не працювали, а саме від них залежало функціонування багатьох промислових підприємств. Тому роботу над відновленням енергетичної галузі міська управа почала вже з перших днів своєї діяльності. Результатом цієї роботи був пуск однієї із електростанцій у місті вже 26 вересня 1941 р. Повне навантаження всіх її агрегатів гальмувалося лише відсутністю достатньої кількості транспорту і палива¹². Тому тривалий час електроенергія була дефіцитною, якщо німці, що проживали у того чи іншого господаря йшли із дому, останній не мав права користуватися електроенергією¹³.

У міській управі існував промисловий відділ, який вживав заходів до організації і налагодження роботи приватних кооперативних підприємств¹⁴. Запровадження приватної ініціативи мало значний успіх серед киян. Лише протягом 11–

13 жовтня фінансовий відділ управи видав 210 патентів на відкриття приватних майстерень, різного роду промислів та торгівельних точок¹⁵. Організовані у середині жовтня 1941 р. шевські і кравецькі майстерні, виготовили і реалізувала тільки за перші п'ятнадцять днів роботи продукції на 111 тис. крб., що говорить про великий попит¹⁶.

На українській землі “її нові господарі” проводили процес приватизації. Великі заводи, підприємства вугільної промисловості, транспорту готувалися передати європейським, в основному німецьким фірмам¹⁷.

Під керівництвом міської управи відбудовувалися підприємства харчової і легкої промисловості: млини, пекарні, крупорушки, олійні, миловарні, їдальні. Першою була пущена у дію меблева фабрика на вул. Жилянській.¹⁸ Звичайно основна частина продукції підприємств передавалася армії¹⁹, але невелика частина залишалася у розпорядженні управи²⁰.

Приватні підприємці могли організовувати громадські їдальні, а управа організувала кілька своїх. У їдальнях, де обслуговували лише німців, проблем із забезпеченням продовольством не було. Для громадських їдалень не вистачало продуктів, майже не було овочів²¹. Тому працівники управи великі сподівання щодо господарського розвитку Києва пов'язували із зародженням і становленням кооперативного руху, вважаючи його чи не найліпшим шляхом розвитку²².

Міська управа приділяли увагу стану доріг, мостів, інженерних споруд та житлового фонду. Багато зробила для відбудови міського господарства секція будівельних підприємств управи, яка брала безпосередню участь у відновленні зруйнованих об'єктів. Вона мала у своєму складі: управління інженерних споруд з конторами будівництва шляхів, мостів та інженерних споруд; архітектурно-будівельну контору, що займалася відбудовою пошкоджених об'єктів; контору у справах розбору зруйнованих будівель. Остання почавши свою діяльність 25 жовтня 1941 р., дістала у спадок зруйнований центр столиці, взяла під охорону все майно на

території з метою утилізації його для потреб відбудови міста, очищення від уламків та бруду. За перший місяць своєї діяльності контора збрала цінні будівельні матеріали на вулицях. 4 жовтня 1941 р. із 220 співробітників радянського Київміськбудтресту міська управа організувала архітектурно-будівельну контору²³. За її ухвалою відділ місцевої промисловості та упорядкування був виділений окремий відділ упорядкування міста. Перед ним було поставлене завдання скласти проект планування і розбудови столиці, врегулювати зовнішнє упорядкування міста, скласти проекти малих архітектурних форм: кіосків, павільйонів, реклами, вивісок. Однією із головних функцій відділу мав бути контроль та нагляд за будівництвом в межах міської смуги відповідно до ухвалених проектів, керувати справою озеленення, асфальтування доріг²⁴.

Надзвичайно великої руїни зазнали споруди системи зв'язку, зокрема пошта і телефон. Міська управа відновила діяльність ручної телефонної станції на тисячу номерів і вже у листопаді 1941 р. кабінети її відповідальних працівників були обладнані телефонним зв'язком. Одночасно йшли роботи по будівництву автоматичної станції на дві тисячі номерів із введенням в експлуатацію у лютому 1942 р. В кінці жовтня 1941 р. у місту запрацювали чотирнадцять поштових відділень²⁵.

На Володимирській вулиці, за підтримки німецьких зв'язківців, розбудовували радіотрансляційний вузол, на вулицях ставили гучномовці²⁶. У газетах було роздруковане попередження, що за пошкодження засобів зв'язку особи будуть каратися смертю²⁷.

Досить швидко, вже 26 вересня, коли дали електричний струм дякуючи заходам міської управи, почав свою діяльність Водоканалтрест. Спочатку запустили в дію 48 свердловин і 5 насосних станцій, які подавали 80 тис. куб. м води²⁸. Вже 25 жовтня вийшли трамваї на сім маршрутів і на 1 грудня 1941 р. було відновлено 84 пасажирські вагони²⁹.

Гіршою залишалася справа із міським автобусним транспортом та річковими катерами, оскільки перший був евакуйований, а другі затоплені у Дніпрі, і їх відбудова та відновлення вимагало багато зусиль і головне коштів³⁰.

Значних капіталовкладень і організаційної роботи вимагала і культурно-освітня сфера, адже до повноважень міської управи, зокрема відділу культури і освіти, входила турбота про середню і вищу освіту, функціонування науково-дослідних установ, спортивних, мистецьких та релігійних закладів, музеїв, бібліотек, збереження архітектурних пам'яток. Співробітники управи вирішували питання розвитку українського театру, відкриття “Мюзік-холу”, консерваторії, утворення Спілки письменників³¹.

За сприяння міської управи у Києві було організовано Український Червоний хрест для допомоги сиротам та військовополоненим. Уже в жовтні 1941 р. благодійна організація приступила до збирання серед населення столиці пожертв для полонених та поранених солдат. При кожній районній управі було створено секцію Червоного хреста, на які покладено відповідальність за проведення надзвичайно важливої і гуманної справи³².

Відродження закладів системи охорони здоров'я фашистська комендатура залишила у колі повноважень міської управи. Здоров'я киян окупаційну владу не цікавило зовсім, але вони змушені були слідкувати за епідеміологічним станом та безпекою німецьких солдат. Міська управа дозволила працювати радянським лікарям із відповідною кваліфікацією, хоча не вистачало необхідного інвентарю. Вціліле лікарняне обладнання, що залишилося після евакуації радянських військових шпиталів було примітивним і часто пошкодженим. Населення, яке не мало засобів до існування, повинно було платити лікарю за прийом 10–15 рублів, за розміщення хворого у лікарні — 15–25 рублів у добу.

У середині листопада 1941 р. працівники міської управи вийшли з ініціативою створити Наукове товариство фахівців

Київської міської управи, яке взяло б на себе організацію роботи по відбудові міста на науковій основі. Воно повинно було б вивчати і досліджувати всі питання самоврядування, що постають у житті міста, шукати оптимальні шляхи їх розв'язання, вивчення життя міських громад в Україні і за кордоном.

Планувалося видання періодичної преси, монографії з окремих питань міського господарства, збірники наукових праць, матеріали нарад і комісій товариства, популярної літератури³³.

Але час відведений історією для самоорганізації українського населення у листопаді 1941 р. добігав кінця: Еріх Кох мав свій погляд на політику у рейхскомісаріаті “Україна”. Політика фашистських властей щодо діяльності міських управ стала суворішою. На посаді міського голови професора О. Оглобліна замінив В. Багазій. Саме він відмінив постанови Київської міської управи про утворення торгово-промислової палати, про зміну правил оплати населення за комунальні послуги. Потім керівникам міських підприємств було наказано з'явитися до канцелярії шефа адміністрації німецького комісара Києва. Врешті, у газетах почастишали оголошення про розстріл заручників.

Період окупації, коли кияни мали надію на розвиток української культури, освіти, економіки, завершився. Німецька влада відверто продемонструвала свою загарбницьку суть і тоталітарний характер, обмежуючи поле діяльності всіх українських органів самоврядування на території України³⁴.

Примарні передумови для розбудови своєї власної незалежної держави і її столиці, побудови хоча б української автономії остаточно зникли. Самі фашистські генерали зазначали, що “...фюрер не бажає мати на Україні ніякого самоврядування”³⁵.

Особиста конкуренція Е. Коха і А. Розенберга, в ході якої обидва прагнули реалізувати власні амбіції, відбивалася на

окупаційній політиці фашистської Німеччини³⁶. Якщо перший вважав, що України нема, а є народ, котрий повинен працювати на Німеччину³⁷, то другий не заперечував існування українського населення, але підкреслював, що воно розраховане на тривале використання німецьким управлінням³⁸.

В той же час жорстоке ставлення до українського населення стало нормою поведінки для працівників міських комендатур по всій Україні, і столиця не була виключенням. Керівники окупаційних адміністрацій віддавали накази розстрілювати заручників за пошкодження засобів зв'язку, осіб, запідозрених у підтримці партизан. Оголошення, накази, розпорядження міського коменданта Києва, які закінчувалися фразою “Буде покарано смертю” все частіше зустрічалися в газетах і листівках. Діяльність міської управи була зведена до ролі допоміжної структурної одиниці комендатури³⁹.

У своїх повідомленнях до Берліна окупаційна адміністрація визнавала, що адміністративні і господарські заходи, здійснені німецькою владою в Україні, створили винятково важкі умови існування населення⁴⁰. Німецьке правління в українській столиці завдало значних збитків житлово-комунальному господарству, системі культурно-освітніх закладів, установ охорони здоров'я. Процес пограбування економічного потенціалу та національно-культурної спадщини українців значно посилювався. Особливо принадною для фашистів була здобич у Києві. Найкращі і найбагатші будинки належали радянським, партійним, комсомольським, профспілковим органам управління та силовим структурам, обладнані дорогими матеріалами і меблями, розташовувалися у найзручніших місцях. Саме це привертало увагу окупантів. Гітлерівці повністю пограбували будинок Верховної Ради. Від будинку ЦК КП(б)У залишили лише каркас: були виламані мармурові плити, облицювання, двері, рами, паркет, знято покрівлю⁴¹.

Формуючи громадську думку про ворожість більшовицького режиму, фашисти при допомозі міської управи

знищили найменші нагадування про радянську владу. В першу чергу, нищенню піддавалися пам'ятки пов'язані із революційною боротьбою та радянськими традиціями. За розпорядженнями комендатури і міської управи руйнувалися пам'ятники, вивіски, таблиці на вулицях, заборонялися радянські назви.

Основною причиною зруйнування пам'яток історії та культури під час фашистської окупації було знищення культурної, історичної і духовної спадщини українського народу⁴². Для виявлення коренів арійської культури нацисти проводили розкопки низки історичних пам'яток, зокрема Корчуватського могильника, планували перейменувати місто на Банабардірх, столицю колишнього готського царства, розташування якої і донині не встановлено вченими. Навіть у релігійному житті і традиціях вони шукали впливу арійців на звичаї наших предків, готувалися оголосити трипільську та черняхівську археологічні культури готськими⁴³, не зважаючи на той факт, що трипільці населяли нашу землю за кілька тисячоліть до приходу готів. Новий склад міської управи Києва на таку діяльність “нових господарів” реагував мовчазною згодою. Серед газет, які випускалися у місті не зустрічається жодної із матеріалом, котрий заперечував би “витівки” фашистських вчених.

Таким чином, оскільки Київська управа як міський орган самоврядування у перші місяці війни, була організована раніше ніж адміністрація рейхскомісаріату “Україна”, вона встигла приступити до роботи по відбудові міського господарства української столиці, організувати благодійні заходи серед населення, привести у відносний порядок деякі вулиці, парки, налагодити роботи окремих комунальних підприємств, лікувальних і культосвітніх установ.

На тлі проголошення незалежної Української держави, діяльність Київської міської управи по відбудові міського господарства виглядає доведенням факту існування суспільно-політичних сил в українському суспільстві, здатних до

розбудови адміністративного апарату нової державної влади. Діяльність патріотично налаштованих працівників управи свідчить про відчайдушні кроки українців використати війну двох політичних систем для побудови своєї незалежної держави.

Сьогодні ми маємо нагоду говорити про зародження елементів громадянського суспільства в українців, підтверджуючи це міркування прикладами із діяльності громадських організацій, заснуванню яких сприяла міська управа Києва на початку своєї діяльності. Ще раз світ дізнався, що наша нація існує, а з нею і прагнення до самостійного розвитку.

Примітки:

¹ История городов и сел Украинской ССР в 26 т. – Киев. – К.: Гл. ред. УСЕ, 1982. – С. 375.

² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). – Ф. 1, оп. 23, спр. 121. – Арк. 6.

³ Вказівки німецької окупаційної влади про обов'язкову реєстрацію населення в містах і населених пунктах. Жовтень 1941 р. // Київ у дні нацистської навали (За документами радянських спецслужб). – К.–Л.: Місіонер, 2003. – С. 213.

⁴ Черемош А. День у міській управі // Українське слово. – 1941. – 25 жовтня; ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 22, спр. 120. – Арк. 171.

⁵ Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж–Нью-Йорк–Львів. 1993. – С. 504–505.

⁶ Анисимов А. Скорбное бесчувствие. На добрую память о Киеве, или грустные прогулки по городу, которого нет. – К.: ТАВАСНУК Ltd, 1992. – С. 156.

⁷ Довідник з історії України / За заг. ред І. Підкови, Р. Шуста. – К.: Генеза, 2002. – С. 524.

⁸ Київ український // Українське слово. – 1941. – 14 жовтня.

⁹ Оголошення Київської міської управи про видачу хлібних карток // Українське слово. – 1941. – 7 жовтня.

¹⁰ Хлібні ресурси Києва // Українське слово. – 1941. – 10 жовтня; Оголошення коменданта м. Києва про суворе покарання осіб, які в'їхали без дозволу у місто після 20 вересня // Українське слово. – 1941. – 9 жовтня.

¹¹ Оголошення про умови роботи Київського міського банку // Українське слово. – 1941. – 8 жовтня; Оголошення про початок роботи Емісійного банку // Вільне слово. – 1941. – 5 вересня.

¹² Останні два місяці роботи у міській управі // Українське слово. – 1941. – 4 грудня.

¹³ ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 22, спр. 69. – Арк. 4–5.

¹⁴ Постанова Київської міської управи про дозвіл на відкриття будь-якого промислу або торгівлі. 1.10.1941 // Українське слово. – 1941. – 8 жовтня.

¹⁵ Відродження приватної ініціативи // Українське слово. – 1941. – 14 жовтня.

¹⁶ Останні два місяці роботи у міській управі // Українське слово. – 1941. – 4 грудня.

¹⁷ Європейські компанії в Україні // Відбудова. – 1942. – 17 листопада.

¹⁸ Продукція місцевої промисловості // Українське слово. – 1941. – 9 жовтня.

¹⁹ Виробництво пива // Українське слово. – 1941. – 25 жовтня.

²⁰ *Швид І.* Коли у Києві почнетесь торгівля? // Українське слово. – 1941. – 8 жовтня.

²¹ Хиби, які треба виправити // Українське слово. – 1941. – 24 жовтня.

²² *Васильєв М.* Будуймо українську кооперацію // Українське слово. – 1941. – 12 жовтня.

²³ Останні два місяці роботи у міській управі // Українське слово. – 1941. – 4 грудня.

²⁴ У відділі впорядкування // Українське слово. – 1941. – 3 листопада.

²⁵ Телефонний і поштовий зв'язок // Українське слово. – 1941. – 24 жовтня.

²⁶ Радіотрансляційний вузол на Володимирівській вулиці // Українське слово. – 1941. – 14 жовтня.

²⁷ Попередження командувача німецьких Збройних сил в Україні // Українське слово. – 1941. – 30 жовтня.

²⁸ Водогін працює нормально // Українське слово. – 1941. – 30 жовтня; ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 23, – спр. 635. – Арк. 4.

²⁹ Трамвайних рух відновлено // Українське слово. – 1941. – 25 жовтня; Останні два місяці роботи у міській управі // Українське слово. – 1941. – 4 грудня.

³⁰ Останні два місяці роботи у міській управі // Українське слово. – 1941. – 4 грудня.

³¹ *Ревуцький В.* Шляхи розвитку українського театру // Українське слово. – 1941. – 12 жовтня; Завдання культурно-освітньої роботи // Українське слово. – 1941. – 12 жовтня; Почав роботу “Мюзик-хол” / / Українське слово. – 1941. – 6 листопада; Утворення Спілки письменників // Українське слово. – 1941. – 14 жовтня; *Флоринський О.* Україна матиме свою консерваторію // Українське слово. – 1941. – 12 жовтня; Поновлення роботи Київської опери // Українське слово. – 1941. – 8 жовтня.

³² Інструкція та роз’яснення Українського Червоного хреста щодо проведення збору коштів, харчів та одягу для полонених серед населення м. Києва // Українське слово. – 1941. – 30 жовтня.

³³ Наукове товариство фахівців Київської міської управи // Українське слово. – 1941. – 19 листопада.

³⁴ Постанова № 140 Голови м. Києва про відпускні тарифи на воду і каналізацію. 13.11.1941 // Українське слово. – 1941. – 19 листопада; Постанова № 142 Голови м. Києва про скасування постанови Київської міської управи про утворення торгово-промислової палати // Українське слово. – 1941. – 19 листопада; Оголошення шефа адміністрації Німецького комісара м. Києва про необхідність з’явитися до канцелярії всім керівникам підприємств. 19.11.1941 // Українське слово. – 1941. – 19 листопада; Оголошення Київської міської управи про необхідність сплатити за електроенергію, теплоенергію, воду, каналізацію з 18 вересня 1941 // Українське слово. – 1941. – 2 грудня.

³⁵ *Гальдер Ф.* Военный дневник.: В 3-х т. – Т. 3. – Кн. 2. 22.06.1941 — 30.09.1941. – М.: Воениздат, 1971. – С. 355.

³⁶ Там само.

³⁷ Промова Рейхскомісара України Е. Коха на засіданні із гебітскомісарами. 21.06.1942 // Волинь. – 1942. – 24 червня.

³⁸ *Гальдер Ф.* Военный дневник.: В 3 т. – Т. 3. Кн. 2. 22.06.1941 – 30.09.1941. – М.: Воениздат, 1971. – С. 38.

³⁹ Оголошення коменданта м. Києва Ебергарда про розстріл 400 чоловіків-заручників за пошкодження засобів зв’язку. 29.11.1941 // Українське слово. – 1941. – 2 грудня.

⁴⁰ Україна у Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943). Т. 3. – Л.: Інститут українознавства, 1999. – С. 15.

⁴¹ *Дубина К.* Злодеяння немцев в Києве. – М.: Госполитиздат, 1945. – С. 27.

⁴² *Кот С.І.* Загибель Успенського собору: версії // Хроніка–2000. Вип. 17–18. – 1997. – С. 348.

⁴³ Вінницькі вісті. – 1942. – 12 листопада.